6/12/39

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΥΤΟΥ κ. Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗ

Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ἀκριβῶς, ἀνήμερα τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἡμέρα τῆς ὀνομαστικῆς γιορτῆς του, ὁ μεγάλος Καζαντζάκης μοῦ ἔγραψε τὸ γράμμα ποὺ δημοσιεύω πιὸ κάτω, γιὰ πρώτη φορά, καὶ ποὺ τώρα ποὺ τὸ ξαναδιαβάζω αἰσθάνομαι ὅτι γράφοντάς το ὁ Καζαντζάκης μοῦ ἔκαμε μιὰ τιμὴ ποὺ πολὺ λίγο τὴν ἄξιζα.

«Αἴγινα, 6.12.39

»Ἀγαπητὲ κ. Νικολαρεΐζη,

»Πολλὴ χαρὰ καὶ συγκίνηση μοῦ ἔδωκε τὸ τόσο τίμιο γράμμα Σας. Πολὺ βαθιὰ νιώθω τὴν ἀγωνία τοῦ μεταπολεμικοῦ νέου καὶ καταλαβαίνω τοὺς δισταγμούς Σας. Ὅμως ἡ λεγόμενη «μοντέρνα ποίηση» ἔχει, θαρρῶ, τὶς ρίζες της στὴν προπολεμικὴ ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μονάχα μετὰ τὸν πόλεμο πέταξε τὰ καθυστερημένα της ἄνθη. Τὴ θεωρῶ πιὰ ἀσυχώρετα ἀσύγχρονη. Ὑπῆρξε ποτὲ ἐπικότερη ἐποχὴ ἀπὸ τὴ δική μας; Καὶ δὲ βλέπουν οἱ νέοι τὴν τρομαχτικὴ δυσαναλογία ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς σημερινὲς κατακλυσμιαῖες πορεῖες τῆς Μοίρας καὶ τῆς θεωρίας τῆς poésie pure, τῆς ἐξαϋλωμένης, ἀποσταγμένης, μὲ τὸ σταγονόμετρο; Ἕνα τραγούδι «μοντέρνο», sobre, discret, πικρό, χαριτωμένο, musique de chambre, ἀποδίδει τὸ φοβερὸ σεισμὸ ποὺ ξέσπασε πιὰ γύρα μας καὶ μέσα μας; Πόλεμοι σήμερα, γκρεμίζονται βασίλεια, χορεύουν τὰ σύνορα, τρομερές, ἐπικίνδυνες, σίγουρα γόνιμες, περιπέτειες —εἶναι λοιπὸν ἡ «μοντέρνα ποίηση» ἡ φωνὴ τοῦ καιροῦ μας; Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ σήμερα, αὐτοὶ ποὺ δημιουργοῦν ἱστορία, ἔτοι μιλοῦν; Ἡ ἱστορικὴ φρίκη ποὺ περνοῦμε τέτοιο «τόνο» ἔχει; Ἡ ψυχὴ ποὺ μὲ τέτοιο τόνο σήμερα ζῆ κι ἐκφράζεται εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, παλιὰ πολύ, γηραλέα, εὐγενέστατη, μὰ ἀνάξια νὰ ζήση τὴ Μεγάλη Κραυγὴ ποὺ ρίχνουν τὰ γεγονότα.

»Κάθε μέρα ποὺ περνάει, κάθε ὥρα (μὲ τὶς ὧρες πιὰ πρέπει νὰ μετροῦμε) δικαιώνει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ τὴν πεποίθηση μέσα μου πὼς ζοῦμε μεγάλες δημιουργικὲς (κι ἐπομένως καὶ καταστροφικὲς) στιγμές, ποὺ ποτὲ δὲν εἶχαν ἡσυχη, discrète, λιγόλογη φωνή. Κάθε σκέψη καὶ πράξη μας, ἂν θέλουμε νὰ 'ναι συντονισμένες μὲ τὴν ἐποχή μας, δρείλει νὰ 'ναι «ἡρωικὴ», ἀλλιῶς μπορεῖ ἴσως νὰ 'χη θέλητρα, ποτὲ ὅμως τὴν ἐπικὴ ἔφοδο τοῦ ἀνθρώπου. Βλέπω τοὺς νέους καὶ λέω: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν ἔχουν νιώσει; (Τοὺς γέρους καὶ τοὺς συνομήλικούς μου μήτε τοὺς κοιτάζω· αὐτοὶ εἶναι χαμένοι).

»Τοὺς στερνοὺς μάλιστα τούτους μῆνες ἐντονότερα διακρίνω καὶ ζῶ τὶς δημιουργικὲς προθέσεις τοῦ καιροῦ μας· τώρα πιά, νιώθω, ἀρχίζει ἡ Σύνθεση. Ἡ Μοίρα ἐπῆρε φόρα, τὸ "Ὄχι ὅλο καὶ μετουσιώνεται καὶ γίνεται τρομαχτικό, γιομᾶτο γιούς καὶ θυγατέρες Ναί.

»Μὴν ἀκοῦτε τί λέει τὸ μυαλό Σας· τί μπορεῖ νὰ ξέρη ὁ δικηγοράκος αὐτός, ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου; Τὴν καρδιά Σας ν' ἀκοῦτε, αὐτὴ ξέρει βαθύτερα πράματα κι ὁσμίζεται σὰν τὴ σκύλα τὸν ἀγέρα.

»Μακάρι νὰ 'ρθετε μιὰ μέρα ἐδῶ στὴ μοναξιά μου· ἀπὸ τὴν πρώτη μας ἐπαφὴ ἔνιωσα πὼς μπορεῖ ἡ κουβέντα μας νὰ 'ναι γόνιμη. Γι' αὐτὸ καὶ Σᾶς γράφω τὸ μακρὺ τοῦτο γράμμα ποὺ μοῦ δίνει τὴν illusion πὼς κουβεντιάζουμε.

Δικός Σας
Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ»

(Σημ.: Τὸ γράμμα εἶναι πιστὰ ἀντιγραμμένο· δὲ σεβάστηκα μόνο τὴν ἀνορθόδοξη ὀρθογραφία τοῦ Καζαντζάκη).

★

Εὐτύχησα νὰ τὸν γνωρίσω τὸ καλοκαίρι τοῦ 1938 μιὰ Κυριακὴ ποὺ πῆγα νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ στὴν Αἴγινα συντροφιὰ μὲ δυὸ ἄλλους πολὺ νέους τότε, ὅπως κι' ἐγώ, λογοτέχνες, τὸν Γ. Θεοτοκᾶ καὶ τὸν Δημήτρη Φω-

(Συνέχεια εἰς 10ην Σελ. 4η Στήλη)

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

(Συνέχεια έκ τῆς 1ης Σελ.)

τιάδη. Μᾶς δέχτηκε στὸ ἐξοχικὸ σπίτι του μὲ τὸν μικρὸ... ἀφρικανικὸ κῆπο: ἕνα κομμάτι ξερῆς γῆς ὅλο χαλίκια μὲ κανένα δεντράκι ἴσως καὶ λίγα κακτοειδῆ· ὁλόγυρα ἕνας χαμηλὸς λιθόχτιστος φράχτης. Τὸ κηπάκι αὐτὸ προϊδέαζε· συμβόλιζε ἕνα ἀπὸ τὰ ψυχικὰ τοπία τοῦ Καζαντζάκη, ξερό, λιτό, χωρὶς βλάστηση, ἀγκαθένιο. Τὸ σπίτι μέσα, ἁπλὸ χωρὶς πολλὰ ἔπιπλα.

Μείναμε μὲ τὸν Ποιητὴ ὅλη τὴν ἡμέρα. Ἡ παρουσία τῆς Κας Σαμίου, ποὺ τοῦ παραστεκόταν σὰν ἀφοσιωμένη σύντροφος, σκορποῦσε στὸ σπίτι μιὰν ἀπαλότητα ποὺ ἔκανε, ἀπὸ ἀντίθεση, ἀκόμα πιὸ ἔντονη τὴν ἀντρίλεια ἀκτινοβολία τοῦ Καζαντζάκη. Ἦταν, νομίζω, Ἰούλιος· καρδιὰ τοῦ καλοκαιριοῦ. Ὁ Ποιητὴς φοροῦσε ἕνα εἶδος κοζάκικης μπλούζας, κόκκινης, ποὺ τὴν εἶχε φέρει, ὅπως μᾶς εἶπε, ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία. Ἀπὸ τὴν πρώτη ματιὰ ἦταν ἐπιβλητικός. Ψηλός, ξερακιανός, λεπτόκορμος, νευρώδης σὰν τοὺς ἄντρες τῆς πατρίδας του, τῆς Κρήτης. Τὸ μάτια του ἦταν μικρὰ καὶ στρογγυλά, χωμένα στὶς κόγχες· θύμιζαν μάτια ποὺ συναντᾶς σὲ κάποιους πανέξυπνους, γεροδεμένους χωριάτες τοῦ τόπου μας, μάτια ποὺ σπίθιζαν ἀπὸ νόηση καὶ ἀπὸ χίλιους δυὸ ἀνεξερεύνητους διαλογισμοὺς καὶ ποὺ μέσα τους χόρευε μιὰ πειναλέα, ἁρπαχτικὴ ψυχή. Αἰσθανόσουν πὼς εἶχες ἀντίκρυ σου ἄνθρωπο ποὺ ἦταν, καὶ ἤθελε νὰ φαίνεται, μεγάλος. Ὅταν μιλοῦσε τεντώνονταν οἱ χορδὲς τοῦ λαιμοῦ του. Καὶ ὅλη του ἡ ὁμιλία ἔδειχνε ἔνταση. Οἱ στοχασμοί του ἔβγαιναν ὁλοκληρωμένοι. Δὲ μιλοῦσε γρήγορα. Ζητοῦσε καὶ ἔβρισκε τὴ σωστὴ λέξη. Καμμιὰ ἄνεση, καμμιὰ προχειρότητα στὴν κουβέντα. Αὐτὰ ποὺ ἔλεγε σχεδὸν δὲν ἦταν προφορικὸς λόγος· μποροῦσαν νὰ μποῦν κατευθεῖαν στὸ χαρτί. Ἔνιωθες ἀμέσως τὴ μεγάλη ἄσκηση καὶ τὴν ἀντοχὴ τοῦ μυαλοῦ ποὺ ἀγωνίστηκε ἀγῶνες ὁμηρικοὺς παλεύοντας μὲ τὶς ἰδέες καὶ μὲ τὶς λέξεις.

Ὁ οὐρανὸς τῆς Εὐρώπης ἦταν τότε ἤδη σκεπασμένος ἀπὸ βαριὰ σύννεφα. Ὅλοι μας εἴχαμε τὸ προαίσθημα πὼς πλησιάζε μιὰ φοβερὴ καταιγίδα. Ἀλλὰ δὲ μιλήσαμε γιὰ πολιτικά. Μιλήσαμε γιὰ πολιτισμούς, θρησκεῖες, φιλοσοφίες, γιὰ τέχνες, γιὰ λογοτεχνία, γιὰ ποίηση — προπάντων γιὰ ποίηση. Δὲν ἀργοῦσες ν' ἀντιληφθῆς τὸν τύπο τῆς σκέψης τοῦ Καζαντζάκη, ἂν ὄχι τὴν οὐσία της ποὺ ἦταν βαθιὰ καὶ πολύπτυχη. Ὁλοφάνερα ἦταν νοῦς δυνατός· ἔβλεπε μακριά, ἀπὸ ψηλὰ καὶ σὲ μεγάλο πλάτος. Τὰ προβλήματα, καὶ τὰ πιὸ περίπλοκα, τὰ ἔπιανε ἀπὸ τὴ σωστὴ μεριά· οἱ ἰδέες δὲν τὸν θόλωναν· τὶς εἶχε ἀποστραγγίσει, τοὺς εἶχε πάρει τὴν οὐσία καὶ τοὺς εἶχε δώσει μορφή. Ἦταν ἕνας γεννημένος ταξιδευτὴς ἕνας πολυπλάνητος, κοσμογυρισμένος Ὀδυσσέας — σὰν τὸν ἀντιπροσωπευτικότερο ἀπὸ τοὺς ἥρωές του, τὸν Ὀδυσσέα τῆς «Ὀδύσσειας» — ποὺ εἶχεν ὀργώσει τὶς σφαῖρες τοῦ πνεύματος καὶ τοὺς δρόμους τῆς οἰκουμένης. Δὲ μοῦ δόθηκε ποτέ, οὔτε θὰ μοῦ δοθῆ, πιστεύω, νὰ γνωρίσω ἄλλον ἄνθρωπο μὲ τόσο πλούσια καὶ τόσο γερὴ πνευματικὴ ἁρματωσιά.

Καὶ ὅμως, σὰν ἀληθινὸς διανοούμενος, δὲν εἶχε αὐτοπεποίθηση· διαισθανόσουν πὼς τὸν ἀνησυχοῦσε ἡ ἐντύπωση ποὺ θὰ ἔκανε στὸ συνομιλητή του, ποὺ ἔβλεπε γιὰ πρώτη φορά. Τὸν ἀνησυχοῦσε, νομίζω, καὶ κάτι ἄλλο: οἱ νέοι τῆς γενιᾶς μου, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, δὲ γνώριζαν τὸ ἔργο του, δὲν τὸν εἶχαν πλησιάσει· δὲν ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ ἔπαιρνες γιὰ δάσκαλο. Ἄλλοι ἦταν, ἀπὸ τοὺς παλιότερούς μας, οἱ θεοί μας: ὁ Παλαμᾶς γιὰ πολλοὺς ἀκόμα, ὁ Σικελιανὸς ποὺ ἦταν πιὰ καθιερωμένος καὶ μόνο ποὺ δὲ φοροῦσε στεφάνι δάφνης, ὁ Καβάφης γιὰ μιὰ μεγάλη μερίδα, ὁ Καρυωτάκης γιὰ μιὰν ἄλλη, μικρότερη. Τὸν Σικελιανό, ποὺ ἦταν καὶ παλιὸς φίλος του, ἴσως νὰ τὸν θεωροῦσε, αὐτὸν μόνον, στὸ δικό του περίπου ἀνάστημα. Καὶ ἴσως γι' αὐτὸ νὰ τὸν ἐνοχλοῦσε ἢ νὰ τὸ ἔβλεπε σὰν ἀδικία ὅτι ὁ Σικελιανὸς ἦταν τότε ἀνάμεσα στοὺς νέους πολὺ περισσότερο τοῦ συρμοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιον. Θυμοῦμαι ὅτι μᾶς μίλησε γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ «Ἀλοφρόησκιωτου» μὲ κάποιαν ἐλαφριὰ εἰρωνεία· μᾶς διηγήθηκε ἀνέκδοτά του: πῶς πῆγε μιὰ φορὰ νὰ ἀναστήση ἕνα νεκρὸ χωριάτη στοὺς Δελφούς, καὶ παρὰ λίγο νὰ μπῆ στὴ μέση ἡ ἀστυνομία, πῶς νόμιζε ὧρες ὧρες, καὶ δὲν ἤξερες ἂν στ' ἀλήθεια ἢ στὰ ψέματα, πὼς ἦταν ὁ ἴδιος μετεμψυχωμένος πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος θεὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Μὲ πλάγιο τρόπο κορόϊδευε τὸ θεατρινισμὸ τοῦ Σικελιανοῦ. Δὲν ἦταν κακολογία· ἦταν κατὰ βάθος, ἂν θέλετε, ὁ Ὄλυμπος κι ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ τ' ἀντικρυστὰ ποὺ μάλλωναν χωρὶς νὰ μαλλώνουν. Καὶ θυμοῦμαι ὅτι ἀκούοντας τὸν Καζαντζάκη νὰ μιλᾶ γιὰ τὸν Σικελιανὸ μοῦ ἦρθε στὸ νοῦ, ἀπὸ συσχέτιση ἐντυπώσεων, ὅτι τὴ μιὰ καὶ μόνη φορὰ ποὺ συνάντησα τὸν Καβάφη, λίγα χρόνια πρίν, ὅταν εἶχεν ἔρθει στὴν Ἀθήνα γιὰ ἐγχείρηση, κι ἦταν παρόντες ὁ Τέλος Ἄγρας καὶ δυὸ τρεῖς ἄλλοι, ἔκλεινε χαρακτηριστικὰ τὸ στόμα του κι ἔπερνε ὕφος ἔξω τόπου καὶ χρόνου κάθε φορὰ ποὺ ἀκουγόταν ἐπάνω στὴν κουβέντα τὸ ὄνομα τοῦ Παλαμᾶ. Ἄλλος τρόπος αὐτός, ποὺ ὑπονοοῦσε ἕνα «θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου», ἴσως πιὸ χτυπητός, σὰν τὶς βαρυσήμαντες σιωπὲς σὲ παρεμφερεῖς περιπτώσεις μιᾶς καλοαναθρεμμένης κυρίας.

Ἀλλ' ἂς ἔρθω ξανὰ στὸν Καζαντζάκη. Μετὰ τὴ γνωριμία μας ἐκείνη— δὲν τὸν ξαναεῖδα ποτὲ πιά— ἀνταλλάξαμε ἀραιὰ γράμματα. Τὸ ἔπος καὶ ἡ τραγωδία τοῦ ταίριαζαν. Ἡ φαντασία του, ἡ ψυχή του ἤθελαν χώρους, μεγάλους χώρους γιὰ ν' ἁπλωθοῦν. Ἡ λυρικὴ ποίηση, κι ἀκόμα λιγότερο ἡ καθαρὴ ποίηση, δὲν ἦταν καθόλου τὸ εἶδος του. Καὶ γύρω σ' αὐτὸ περιεστράφηκε ἡ ἀλληλογραφία μας. Τῆς δικῆς μου πρώτης νιότης οἱ δάσκαλοι κι ἐμπνευστὲς ἀπὸ τοὺς νεώτερους — δὲ μιλῶ γιὰ τοὺς κλασικούς —ὑπῆρξαν ὁ Μποντελαίρ, ὁ Πόου, ὁ Βερλαίν, ὁ Ρεμπό, ὁ Λαφόργκ, ὁ Μαλαρμέ, ὁ Βαλερύ. Ὄχι ποτὲ ὁ Κλοντέλ. Ἀργότερα προστέθηκαν ὁ Ἄγγλος Ἔλιοτ καὶ ὁ Ἰταλὸς Μοντάλε. Καὶ ἀπὸ τοὺς πεζογράφους καὶ τοὺς φιλόσοφους τὴν εὐαισθησία μου καὶ τὴ σκέψη μου τὴ μόρφωσαν ὁ Φρόϋντ, ὁ Μπερξόν, ὁ Τιμποντὲ κι ὁ Ἀλαίν, μαζὶ μὲ τὸν Ζὶντ καὶ τὸν Προύστ. Ὅ,τι κριτικὰ δοκίμια εἶχα δημοσιεύσει σὲ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ γνώρισα τὸν Καζαντζάκη ἀπ' αὐτὴ τὴ σχολὴ ἔβγαιναν. Εἶχα ξεκινήσει μὲ τὴν πίστη, πὼς ἡ ποίηση, ποὺ τὴν εἶχα καὶ τὴν ἔχω πάντα γιὰ τὴν ἀνώτερη μορφὴ τῆς λογοτεχνίας, ἔφτασε στὸ κορύφωμά της μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ λυρικοῦ λόγου καὶ πὼς ὁ ἄδολος λυρισμός, ἡ poésie pure, ἦταν στὸν τομέα τῶν γραμμάτων τὸ κατεξοχὴν ἐπίτευγμα τοῦ καιροῦ μας. Ἀνυπέρβλητος ὁδηγὸς στὰ ζητήματα τοῦ γούστου, τέκνο γνήσιο τῆς Γαλλίας, ὁ Ἀντρὲ Ζίντ, μὲ ἔμαθε νὰ εἶμαι ἀντιρητορικός, νὰ προτιμῶ τὸ κλασικὸ ἀπὸ τὸ ρομαντικό, νὰ περιφρονῶ στὴ λογοτεχνία, ὅπως ὁ Καβάφης, τὰ φουσκωμένα καὶ ἄδεια λόγια καὶ τ' ἄλλα «ἠχερὰ παρόμοια», καί, ὅπως ἄφηκε ὑποθήκη ὁ Σολωμὸς σ' ὅλες τὶς γενεὲς τῶν νεοελλήνων, νὰ θαυμάζω ὄχι μόνο ὅ,τι εἶναι ἐθνικόν, ἀλλὰ ὅ,τι εἶναι «ἀληθές». Ἡ ἀπροκατάληπτη, ἡ γεμάτη ἄψογο πνευματικὸ ἦθος, στάση τοῦ Ζὶντ ἀπέναντι στὴ γερμανικὴ παιδεία τὴν ἐπαύριο τοῦ τέλους τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου μοῦ εἶχε κάνει μεγάλη ἐντύπωση· καὶ ἄλλη τόση ἐντύπωση μοῦ εἶχε κάνει καὶ τὸ ξετίναγμα, μὲ τόση σκοπευτικὴ δεινότητα ἀπὸ μέρους του, τῆς πατριδομανίας τοῦ Μορὶς Μπαρρές. Ἡ μεγαληγορία τοῦ Παλαμᾶ, ἡ εὔκολη συγκίνησή του γιὰ κάθε τί ποὺ ἄγγιζε τὸ ἔθνος, ἡ σταχυολογία πηγῶν ἔμπνευσης γιὰ τὴν ποίησή του ἀπὸ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν καὶ τὶς ἐφημερίδες μὲ ἄφηναν ψυχρὸ καὶ μοῦ γεννοῦσαν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο γνησιότητα τῆς φωνῆς του. Μὲ ἄσφαλτη κρίση καὶ καλαισθησία, ὁ Ζὶντ στὶς «Incidences», συγκρίνοντας τοὺς κλασικοὺς μὲ τοὺς ρομαντικούς, ἔγραψε: «Μέσα σὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ φιλολογία, στὸ καλύτερο μέρος τῆς ἀγγλικῆς ποίησης, στὸ Ρακίνα, τὸν Πασκάλ, τὸν Μποντελαίρ, αἰσθάνεται κανένας πὼς ὁ λόγος, μ' ὅλο ποὺ ξεσκεπάζει τὴ συγκίνηση, δὲν τὴν περικλείνει ὅλη, καὶ πὼς ἅπαξ προφερθῆ ἡ λέξη, ἡ συγκίνηση, ποὺ προϋπῆρχε, ἐξακολουθεῖ. Στὸν Ρονσάρ, τὸν Κορνέϊγ, τὸν Οὐγκό, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω παρὰ μεγάλα ὀνόματα, ἡ συγκίνηση μοιάζει σὰ νὰ ἀπολήγη στὴ λέξη καὶ νὰ κρατιέται ἐκεῖ· εἶναι ρηματική καὶ τὸ ρῆμα τὴν ἐξαντλεῖ· τὸ μόνο ἀντιλάλημα ποὺ βρίσκει κανένας ἐκεῖ μέσα εἶναι τὸ ἀντιλάλημα τῆς φωνῆς». Βέβαια διαλέγει κανένας τοὺς δασκάλους του ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του. Κι ἐγὼ τὸ Ζὶντ δὲν τὸν πῆρα τυχαῖα γιὰ δάσκαλο. Ἀλλὰ ἡ περικοπὴ τούτη τοῦ Γάλλου συγγραφέα, ποὺ τὴν εἶχα ξεχάσει καὶ τὴν ξαναβρῆκα φέτος τὸ καλοκαίρι, ὑπογραμμισμένη ἀπὸ τὸ χέρι μου, ἐξηγεῖ γιατὶ ἔβρισκα τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη μὲ τὸ μισοσκεπασμένο της πρόσωπο καλλιτεχνικότερη, γνησιότερη, πιὸ «ἐξαίσια», γιὰ νὰ μεταχειριστῶ ἕνα ἐπίθετο ἀγαπητὸ στὸν ἀλεξαντοινὸ ποιητή, ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ Παλαμᾶ. Ἔπειτα ἦταν καὶ κάτι ἄλλο. Πρέσβευα πὼς ὁ ἀληθινὸς καλλιτέχνης ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπία του, ἀπὸ τὴν ἄκρα ἐξατομίκευση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ ὀργάνου ποὺ ἔπλασε γιὰ νὰ ἐκφραστῆ. Ἡ Μοῦσα τοῦ Καβάφη ἔχει μιὰ μόνο φωνή, ποὺ τὴ γνωρίζεις γιατὶ δὲν συγχέεται μὲ καμμιὰν ἄλλη, κι ἐτραγούδησε δυὸ τρεῖς μόνο σκοπούς. Ἡ φωνὴ τοῦ Παλαμᾶ ἀκούεται κι αὐτὴ καὶ δὲ συγχέεται, γιατὶ εἶναι βροντερὴ καὶ τραχιά, μὰ ἡ Μοῦσα του τραγούδησε χίλιους μύριους σκοπούς. Τέτοιοι συλλογισμοὶ μ' ἔκαναν νὰ προτιμῶ γιὰ πολὺ διάστημα τὸν Κάλβο ἀπὸ τὸ Σολωμό, γιὰ τὸ ἰδιόρρυθμο καὶ τὸ ὁμοούσιο τοῦ λόγου του καὶ γιὰ τὸ μονότροπο τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστασίας του. Ἐπεκτείνοντας τὰ κριτήριά μου στὴν πεζογραφία μας, θεωροῦσα ὑπεροδιογκωμένες τὴ θέση καὶ τὴ φήμη τοῦ Δοαγούμη (τοῦ "Ιδα)· γιὰ μένα ἡ ἐγωλατρία του εἶχε κάτι τὸ ἐπιδεικτικὸ καὶ ὁ πατριωτικὸς ἐθνικισμός του ἔσερνε μαζί του στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα, τὴν ποὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Πιὸ σεμνό, πιὸ ἀληθινὸ μοῦ φαινόταν, καὶ μοῦ φαίνεται καὶ σήμερα, τὸ αἴσθημα τοῦ ἔθνους ποὺ ἔδειξε ὁ Θεοτοκᾶς στὴν «Ἀργώ» ἢ ὁ πατριωτισμὸς ποὺ διαπνέει τὴν «Τριλογία» τοῦ νεώτερού μας Ρόδη Ρούφου.

Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗΣ

ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ: Τὸ Β' μέρος.

ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ Κ. ΚΑΘΟΥΝΙΔΟΥ
ΤΑ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΓΑΛΑΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Δ)Π «ΦΙΛΙΠΠΟΣ»

ΔΕΥΤΕΡΑΝ 6 μ.μ. ΧΑΝΙΑ, ΡΕΘΥΜΝΟΝ, ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ.

ΤΕΤΑΡΤΗΝ 6 μ.μ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ, ΡΕΘΥΜΝΟΝ, ΧΑΝΙΑ.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ 2 μ. μ. Ἀστυπάλαιαν, Λέρον, Κάλυμνον, Κῶ, Νίσυρον, Σύμην, Ρόδον.

Δ)Π «ΓΑΛΑΡΟΣ»

ΔΕΥΤΕΡΑΝ 4 μ.μ. διὰ Πάτρας, Ἰθάκην, Σάμην, Ἁγ. Εὐφημίαν, Φισκάρδον, Βασιλικήν, Μεγανήσι, Νυδρί, Λευκάδα, Πρέβεζαν, Πάργαν, Παξούς, Κέρκυραν.

ΠΕΜΠΤΗΝ, 3 μ.μ. Πάτρας, Ἀστακόν, Κάλαμον, Μύτικα, Ζαβέρδαν, Λευκάδα, Πρέβεζαν.

Τηλ. 474-141. Φορτωτ. 474-142.

ΝΕΡΑΪΔΑ – ΜΑΧΗ

ΚΥΡΙΑΚΗΝ

«ΝΕΡΑΪΔΑ» 8 π.μ. Κατ' εὐθεῖαν Μέθανα, Πόρον, Ὕδραν, Ἐρμιόνην, Σπέτσας.

«ΜΑΧΗ» 10.30 π.μ. Αἴγιναν καὶ 7.15 μ.μ. Πόρον.

ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΚΑΙ ΤΡΙΤΗΝ

«ΝΕΡΑΪΔΑ» 8 π.μ. Αἴγιναν, Μέθανα, Πόρον, Ὕδραν, Ἐρμιόνην, Σπέτσας. (Τρίτην καὶ ΛΕΩΝΙΔΙΟΝ).

«ΜΑΧΗ» 2 μ.μ. Αἴγιναν, Μέθανα, Πόρον.

Τηλέφ.: 43.109, 40.637, 40.987

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ
ΣΤΗ
ΒΙΕΝΝΗ
22.12.59 ἕως 4.1.1960

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΥΤΟΥ κ. Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗ

Β'.

Ἀπὸ τὰ προηγούμενα πιστεύω, ὁ ἀναγνώστης εὐκολα μπόρεσε νὰ εἰκάση πόσο διαφορετικὸς ἦταν ὁ προσανατολισμὸς τῆς αἰσθητικῆς ἰδεολογίας μου ἀπὸ τοῦ Καζαντζάκη, ὅταν τὸν γνώρισα. Ὡστόσο, πρέπει νὰ πῶ, εἶχα ἀρχίσει λίγο καιρὸ πρὶν νὰ μπαίνω σὲ ἀναθεωρήσεις. Πολλὰ ἐρωτηματικὰ εἶχαν προβάλει στὴ σκέψη μου σιγὰ-σιγὰ φερόμουν πρὸς μιὰν ἀνακατάταξη ἀξιῶν. Ξαναδιάβασα τότε τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ, κι' ἔγινε λάμψη μέσα μου· ἔνοιωσα αὐτὸ ποὺ τόσο ὡραῖα διατυπώνει ὁ Λογγῖνος («Περὶ Ὕψους»): «Φύσει γάρ πως ὑπὸ τἀληθοῦς ὕψους ἐπαίρεταί τε ἡμῶν ἡ ψυχὴ καὶ γαῦρον τι ἀνάστημα λαμβάνουσα πληροῦται χαρᾶς καὶ μεγαλαυχίας, ὡς αὐτὴ γεννήσασα ὅπερ ἤκουσε». Ἔσβησε ἀπὸ τὰ μάτια μου ὁ Σολωμὸς τῶν πρώτων τραγουδιῶν, ὁ δακρύβρεχτος καὶ λίγο γλυκερός, ὁ πολὺ Ζακυθινός, ὁ ὑπερλεπταίσθητος, μὲ «τὰ γιούλια, μοσκοῦλες καὶ γαντζιές, τριαντάφυλλα καὶ ρόδα», μὲ τὸ ἀρνάκι ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ φέρετρο τῆς Ὀρφανῆς καὶ φωνάζει «μπέ, μπέ, μπέ, μπέ», μὲ τὰ παιδάκια, ποὺ εἶναι σὰν ἀγγελάκια καὶ πεθαίνουν καὶ ποὺ ἡ ψυχούλα τους ἀνεβαίνει στὸν αἰθέρα σὰν «λιανοτρέμουλη σπίθα μικρή». Καὶ ὀρθώθηκε μπρός μου ὁ Σολωμὸς τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων», τοῦ «Πόρφυρα» καὶ τοῦ «Κρητικοῦ», ὁ βγαλμένος ἀπὸ τὸν «Ἐρωτόκριτο» καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἡ μεγάλη Ποιητικὴ Ψυχή, ποὺ μὴ γνωρίζοντας καλὰ-καλὰ τὰ ἑλληνικά, πῆρε ἀπὸ νωρὶς τὴ «λύρα τὴ δίκαιη» στὸν ὦμο, καὶ χωρὶς νὰ Τὴν τρομάξῃ ἡ χέρσα φιλολογικὴ ἑλληνικὴ γῆ, ξεκίνησε γιὰ τὴ μεγάλη ὁδοιπορία, χωρὶς ὁδηγό, χωρὶς συντρόφους, ἔχοντας πάντα ἐμπρός Της, σὰν ὅραμα, τὴν κορυφὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, λαμπερή, ἀλλ' ἀκατοίκητη,— ὕστερα ἀπὸ τόσων αἰώνων ἐρήμωση καὶ σιγή,— ποὺ τὴν πρόσμενε γιὰ νὰ Τὴ δεχτῇ.

Τὸ παρακάτω δίστιχο τοῦ «Κρητικοῦ», καὶ μόνο του καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους «Ἀλλὰ τὸ πλέξιμ' ἄργουνε, καὶ μοῦ τ' ἀποκοιμοῦσε, — Ἠχός, γλυκύτατος ἦχος, ὁποὺ μὲ προδοδοῦσε», μοῦ φάνηκεν ἔξαφνα ἡ ὑψηλότερη «στιγμὴ» τοῦ ἑλληνικοῦ λυρισμοῦ, ὅταν σκεφθῇ κανένας πῶς μιλᾶ ὁ Κρητικὸς τὴν ὥρα ποὺ διασχίζει τὸ πέλαγος κολυμπώντας καὶ κρατῶντας σφιχτὰ στὸ πλευρό του τὴν ἀρραβωνιαστικιά, ποὺ θὰ τὴ δρῇ νεκρὴ φτάνοντας στὸ ἄλλο ἀκρογιάλι:

Βοήθα, Θεά, τὸ τρυφερὸ κλωνάρι
μόνο νάχω·
Σὲ γκρεμὸ κρέμουμαι βαθύ, κι'
αὐτὸ βαστῶ μονάχο.

Δὲν εἶναι μόνον ἡ μουσικὴ τῶν στίχων. Τί μετεωρισμὸς ζεύγους, ἀντρὸς καὶ κόρης, ἀνάμεσα στὸν ὑγρὸ γκρεμὸ καὶ στὰ οὐράνια! Τί ἐπίκληση πρὸς τὸ θεῖο! Τί λαχτάρα γιὰ ζωή, γιὰ ἔρωτα, γιὰ τεκνοποιία, ποὺ θὰ κοπῇ σὲ λίγο σὰν τὸ στάχυ ἀπὸ τὸ Χάρο! Καὶ εἶναι ὁ ἔκπαγλος αὐτὸς Σολωμὸς τέτοιος, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἔγραψε τέτοιους στίχους, πλασμένους ἀπὸ τὸ γνησιώτερο ἑλληνικὸ ἀμάλγαμα καὶ ποὺ βεβαιότατα τοὺς ἀξίζει ἡ ἐτικέτα τῆς poésie pure; Καὶ δὲν εἶναι γιατὶ μπόρεσε νὰ συλλάβῃ τὴ μορφὴ καὶ τὸ μῦθο τοῦ «Κρητικοῦ» ἢ τὸ ποιητικὸ βάθος καὶ τὸ σχέδιο τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» ἢ τὴ συμβολικὴ σημασία τοῦ «Πόρφυρα»; Ἀλλὰ τότε, πῶς μποροῦσε κανένας νὰ δεχτῇ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Μπενεντέτο Κρότσε γιὰ τὴ «Θεία Κωμῳδία» τοῦ Δάντη, ὅτι δὲν ἀξίζει παρὰ σὰν ἀνθολογία λυρικῶν κομματιῶν καὶ ὅτι τὸ ὑπόλοιπο εἶναι ἕνα «θεολογικὸ ρομάντσο»; Καὶ πῶς, ἐφόσον μιλᾶς γιὰ τὴν ποίηση, τὴ μία καὶ ἀδιαίρετη, νὰ μὴν ὁμολογήσῃς, εἴτε σοῦ ἀρέσει εἴτε ὄχι, πῶς ὁ Ὅμηρος, ὁ Δάντης, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Γκαῖτε εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὸν Βαλερύ, τὸν Μαλαρμὲ καὶ τοὺς φιλολογικούς των προγόνους, ὅπως ὁ Πίνδαρος εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὴ Σαπφώ; Ποιά εἶναι τὰ καλούπια ποὺ χρειάζονται ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἄξιοι γιὰ τὸν τίτλο τοῦ κορυφαίου στὰ βασίλεια τοῦ ποιητικοῦ λόγου;

Τὶς ἀμφιβολίες αὐτὲς δὲν τὶς εἶχα ἀκόμη λύσει. Ταλαντευόμουν. Καὶ μὲ τὶς ἀμφιβολίες μου, ποὺ τὶς εἶχα κουβεντιάσει μὲ τὸν Καζαντζάκη, τοῦ ἔγραφα, χωρὶς νὰ κρατήσω ἀντίγραφο, ἕνα γράμμα κι' ἔλαβα, σ' ἀπάντηση, τὸ δικό του. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε ξεσπάσει ὁ πόλεμος· οἱ δυὸ μεγάλες Δυτικὲς Δημοκρατίες, ἡ Μ. Βρεταννία καὶ ἡ Γαλλία, εἶχαν ρίξει τοὺς κύβους, εἶχαν πετάξει τὸ γάντι στὴ χιτλερικὴ σβάστικα καὶ σὲ δ,τι ἀπαίσιο συμβόλιζε τὸ ἀπαίσιας ἐκεῖνο μνήμης ἔμβλημα· τὸ κανόνι βροντοῦσε στὴ γραμμὴ Μαζινό.

Ἀπὸ τότε δὲν ἐπικοινώνησα πιὰ μαζί του. Ὁ πόλεμος μὲ βρῆκε στὸ Ἀργυρόκαστρο, στὴν Κρήτη, στὸ Λονδίνο, στὴ Μέση Ἀνατολή. Συχνὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα θυμήθηκα τὰ προφητικὰ λόγια του. Τὸν εἶχαν δικαιώσει τὰ γεγονότα. Μέσα σὲ σπασμοὺς καὶ ὠδῖνες, γεννήθηκε τὸ θεῖο βρέφος, ποὺ εὐαγγελιζόταν ὁ Καζαντζάκης: ὁ ἡρωισμὸς τῆς ἐποχῆς μας. Τὴν «ἐπικὴ ἐφοδο» τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἔκαμαν τὰ ἑλληνικὰ νιάτα γράφοντας, μὲ αἷμα καὶ πράξεις, αὐτὸ ποὺ δίκαια ὀνομάστηκεν Ἀλβανικὸ "Εποος καὶ τὴν ἔκαμαν καὶ τὰ νιάτα τὰ βρεταννικὰ μὲ τὶς ἐναέριες μάχες τοῦ Λονδίνου, ποὺ ἄλλαξαν τὶς τύχες τοῦ πολέμου. Ὁ ἴδιος ὁ Καζαντζάκης, μετὰ τὸν πόλεμο, συνέχισε τὴ δημιουργικὴ πορεία του, ποὺ τὸν ἔκανε εὐρωπαϊκὴ φυσιογνωμία καὶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, σέμνωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο πῶς, ὅταν μοῦ ἔγραφε τὸ γράμμα του, ἡ Σοβιετικὴ "Ενωση ἦταν ἀκόμα σύμμαχος τῆς Χιτλερικῆς Γερμανίας. Καὶ τὸν εἶπαν κομμουνιστή, τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔγρα-

(Συνέχεια εἰς 4ην Σελ. 1η Στήλη)

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

(Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης Σελίδος)

ψε τόσα ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ξεκαθαρίζει ἀπόλυτα ὁ κ. Πρεβελάκης, ποὺ τὸν γνώρισε ὅσο κανένας ἄλλος, στὸ ἀξιόλογο βιβλίο του «Ὁ Ποιητὴς καὶ τὸ Ποίημα τῆς Ὀδύσσειας». Ὁ Καζαντζάκης δὲν προσχώρησε σὲ κανένα στρατόπεδο, σὲ κανένα σύστημα· ἔμεινε ὡς τὸ τέλος ἐλεύθερος, «ἄστεγος». Στὸ «Τόντα Ράμπα», τὸ βιβλίο του πού, μετὰ τὴν «Ἀσκητική», φανερώνει ἴσως πιὸ γυμνὴ τὴ σκέψη του, γράφει πὼς πῆγε στὴ Ρωσία «σὰν Ὀδυσσέας, μὲ τὴν καρδιὰ φλεγόμενη καὶ τὸ πνεῦμα ἀνέλεο καὶ φωτεινό, ναύτης τοῦ Ὀδυσσέα ποὺ δὲ σφαλεῖ τ' αὐτιά του στὸ τραγούδι τῆς σλαβικῆς σειρήνας». Καὶ ἡ σλαβικὴ σειρήνα δὲν τὸν σαγήνεψε. Στὸ ἴδιο βιβλίο γράφει κι' αὐτὰ ἐδῶ:

«Ἕνας Ἰνδὸς ἀγωνίστηκε γιὰ καιρὸ ἑνάντια στὸ ρέμα ποὺ τὸν ἔσερνε κατὰ τοὺς καταρράχτες· ὅταν ὁ δυνατὸς ἀγωνιστὴς ἔνιωσε πὼς κάθε προσπάθεια ἦταν μάταιη, σταύρωσε τὰ κουπιὰ κι' ἄρχισε τὸ τραγούδι. Ἄ! Νὰ μποροῦσε ἡ ζωή μου νὰ γίνη αὐτὸ τὸ τραγούδι:

Δὲν ἐλπίζω πιά, δὲ φοβοῦμαι, εἶ-
μαι ἐλεύθερος!».

Καὶ ἄλλοῦ: «—Δὲν ἀγαπῶ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ τὴ φλόγα ποὺ τὸν καίει. —Χρέος τοῦ ἀνθρώπου (ποὺ εἶναι φορέας συνείδησης) εἶναι νὰ φωνάζη μέσα στὴν ἔρημο».

Αὐτὴ ἦταν, σὲ μικρογραφία, ἡ φιλοσοφία τοῦ Καζαντζάκη.

Ὅσο γιὰ τὶς δικές μου ἀμφιβολίες, ποὺ ἔδωκαν ἀφορμὴ νὰ μοῦ γράψη ὁ Καζαντζάκης τὸ γράμμα του, τὶς περισσότερες τὶς ἔχω ξεκαθαρίσει ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Τὴ γνώμη μου γιὰ τὴν «καθαρὴ ποίηση» τὴν εἶπα σ' ἕνα δοκίμιό μου, «Παλιὰ καὶ Νέα Ποίηση», δημοσιευμένο στὴ «Ν. Ἑστία», τὸ 1954. Γιὰ τοὺς παράγοντες, ποὺ πιστεύω σήμερα πὼς κάνουν τὴ μεγάλη, τὴν ὑψηλὴ ποίηση ὅλων τῶν αἰώνων, δὲν μπορῶ νὰ μιλήσω μέσα στὸν περιορισμένο χῶρο αὐτῆς τῆς Ἐπιφυλλίδας, παρὰ ἐλλειπτικὰ καὶ μὲ πολὺ λίγα λόγια:

Κατὰ τὴ γνώμη μου, μεγάλο ἔργο, βαθύρριζο, ποιητικὸ ἢ ἄλλο, δὲ βλαστάνει παρὰ ἀπὸ ἕνα μόνο κορμό: τὴ γλώσσα καὶ τὶς παραδόσεις ἑνὸς λαοῦ. Καὶ στὴν ποίηση τὴν ἑλληνικὴ ἕνας εἶναι ὁ κεντρικός, ὁ ἀμετάθετος κορμός: αὐτὸς ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι (ὅπου ἀνήκουν καὶ τὰ τραγούδια τῆς Κυπριακῆς Ἀναγέννησης), ποὺ περνᾶ ἀπὸ τὸν «Ἐρωτόκριτο» καὶ τὸ Κρητικὸ Θέατρο καὶ ποὺ ὁδηγεῖ στὸν Σολωμὸ τῶν ἀποσπασμάτων. Ὁ Κάλβος καὶ ὁ Καβάφης θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ ποιητικοῦ ποταμοῦ μας, σὰ δυὸ παράμερα στημένες ὑδρίες, θαυμάσια σκαλισμένες, ποὺ περιέχουν πολὺ νέκταρ καὶ πολλὴ ἀμβροσία. Σωστὰ ἔγραψε γιὰ τὸν Κάλβο ὁ Δε Βιάζης: «Ἡ ποίησις καὶ ἡ γλῶσσα βλαστάνουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιητοῦ Κάλβου δὲν ἐτρέφετο ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, δὲν ἦτο γλῶσσα μεθ' ἧς ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ». Οὔτε πιστεύω ὅτι τὸ καθαυτὸ ἔπος ἢ ἡ ἐπικὴ διάθεση, ἡ ἐπικὴ πνοή, ποὺ τὶς βρίσκεις καὶ σὲ ἔργα πεζά, πέθαναν πιὰ στὴν ἐποχή μας. Ἀπεναντίας, καὶ ἡ λυρικὴ ποίηση γίνεται πιὸ ὑψηλὴ καὶ στερεώνεται περισσότερο, ὅταν ἔχη μέσα της, δεμένα μαζί της, σὰν τὰ νερὰ τοῦ μαρμάρου, στοιχεῖα ἀπὸ κάποια ἐπικὴ φλέβα ἢ στοιχεῖα μυθολογικὰ ἢ τραγικὰ (τραγικὸ στοιχεῖο, λόγου χάριν, ὑπάρχει στὸ δίστιχο τοῦ «Κρητικοῦ», ποὺ ἀνέφερα πιὸ πάνω, καθὼς εἶναι συνυφασμένο μὲ τὸ ὅλον ἀπόσπασμα). Ἕνα τραγούδι ποὺ εἶναι μόνον τραγούδι, δηλ. ἡ λυρικὴ ποίηση στὶς ἄδολες, τὶς ἀσύμμικτες μορφές της, εἶναι καλαμιά, δὲν εἶναι δέντρο. Οἱ ἀναγωγὲς στὴ μυθολογία κάνουν τὴν ποίηση τοῦ Πινδάρου ὑψηλή, ὅπως καὶ τοῦ Κάλβου. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἀκόμη, ποὺ σφύζει καὶ στοὺς δυό, γιατὶ εἶναι ἐνδόμυχο: ἡ πίστη στὸ μεγαλεῖο, τὸ φρόνημα. Κι' αὐτὸ τὸ εἶπε ὁ Λογγῖνος (ἂς μοῦ συγχωρεθῇ ποὺ ἐπανέρχομαι σ' αὐτόν, τὸ «Περὶ Ὕψους» εἶναι, νομίζω, ὁδηγὸς καλύτερος κι' ἀπὸ τὴν «Ποιητικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλη): τὸ «μεγαλοφυές», λέει, δὲν ἀρκεῖ· χρειάζεται καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη, — «ὕψος μεγαλοφροσύνης ἀπήχημα». Καὶ συμπληρώνει: «ἀδύνατον μικρὰ καὶ δουλοπρεπῆ φρονοῦντας καὶ ἐπιτηδεύοντας παρ' ὅλον τὸν βίον θαυμαστόν τι καὶ τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐξενεγκεῖν ἄξιον».

Μεγαλοφροσύνη βέβαια, καὶ στὸν ἀνώτατο μάλιστα βαθμό, εἶναι τὸ στοιχεῖο τὸ ἡρωικό, ὅταν ὑπάρχη στὸν ἄνθρωπο. Καὶ στὰ χώματά μας ὁ σπόρος τοῦ ἡρωισμοῦ, ὅπως τὸν ἐννοοῦσε καὶ τὸν γύρευε ὁ Καζαντζάκης, δὲν ἔμεινεν ἀφύτρωτος ἔγινε αἰτία νὰ χαράξη καινούρια πορεία ἕνας ποιητής μας, ἀπὸ τοὺς ἐξοχότερους, ὁ Ὀδυσσέας Ἐλύτης. Μοῦ δόθηκε εὐκαιρία νὰ τὸ σημειώσω, σ' ἕνα δοκίμιό μου μὲ τὸν τίτλο «Ἡ παρουσία τοῦ Ὁμήρου στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Ποίηση», ὅπου μίλησα καὶ γιὰ τὸν Καζαντζάκη («Ν. Ἑστία», Χριστούγεννα 1947). Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ μεταφέρω ἐδῶ λίγες γραμμὲς ἀπὸ ὅ,τι ἔγραψα τότε γιὰ τὸν Ἐλύτη: «Ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἀλβανίας, ὅπου ὁ Ἐλύτης πολέμησε σὰν ἐφεδρος ἀξιωματικός, ἔγινε αἰτία νὰ γράψη σὲ μορφὴ σύνθετη, ὄχι πιὰ καθαρὰ ὑπερρεαλιστική, τὸ «Ἆσμα ἡρωικὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας». «... Ἡ ξαφνικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ στὴν ποίηση τοῦ Ἐλύτη ἀξίζει νὰ προσεχτῇ. Εἶναι, ἀλήθεια, ἀξιοσημείωτο τὸ φαινόμενο ἑνὸς ποιητῆ ἀδιάφορου γιὰ τὰ περασμένα καὶ τόσο προσηλωμένου στὴ ζωὴ τῶν αἰσθήσεων, ὅπως ἦταν ὁ Ἐλύτης ὡς τὴ χρονολογία τοῦ ἀλβανικοῦ του ποιήματος, ποὺ ξαφνικὰ μπαίνει πλησίστιος στὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ ἀνακαλεῖ ἀπὸ τὰ ἡλύσια πεδία τοῦ Ἑλληνισμοῦ σκιὲς ἡρώων: τὸν Ἀχιλλέα, τὸ Διγενῆ, τὰ παλικάρια τῆς κλεφτουριᾶς, τὸν Ἀνδροῦτσο». Τὴ νέα γραμμὴ ὁ Ἐλύτης, μαθαίνω, τὴ συνεχίζει, καὶ περιμένω μὲ ἀνυπομονησία τὰ τελευταῖα, τ' ἀνέκδοτα, ἔργα του, ποὺ τὴ στιγμὴ τούτη τυπώνονται. Ἴσως ὁ Ἐλύτης εἶναι προορισμένος νὰ δώση στὴν πνευματική, τὴν ποιητική, Ἑλλάδα ἐκεῖνο ποὺ ὁ Καζαντζάκης πρόσμενε πὼς θὰ ἔβγαινε ἀπὸ τὸ μετουσιωμένο τὸ Ὄχι: ἕνα, ἂν ὄχι «τρομαχτικό», ὅμως βέβαια «γεμάτο γιοὺς καὶ θυγατέρες» Ναί.

Ὅτι ἡ ἐποχή μας εἶναι ἡρωική, ἐπική, γεννήτρα ἔργων θαυμαστῶν, ὅτι πάει μπρὸς μὲ τιτάνια βήματα, τὸ ἔδειξε μὲ τὴν ἀπολύτρωση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας καὶ μὲ τὴν ἀφάνταστη κατάκτηση, ποὺ προχωρεῖ γοργά, τοῦ ἀπείρου. Ἔρχονται, δὲν εἶναι μακριὰ οἱ γενιές, ποὺ θὰ ταξιδεύουν ἀπὸ πλανήτη σὲ πλανήτη, ποὺ θὰ βλέπουν, ἂς ποῦμε, τὴ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγίου σὰ λακκούβα μὲ νερό, τὸν Ἀτλαντικό, λιμνούλα, καὶ τὸν Γαλαξία, τοπίο ἀσύγκριτα πιὸ ρομαντικὸ ἀπὸ τὴ Χαβάη. Στὶς γενιὲς ἐκεῖνες, στοὺς πνευματικοὺς ἐκπροσώπους των, ἂν ὑπάρξουν καὶ εἶναι ἀντάξιοί των, ἡ «Ὀδύσσεια» τοῦ Καζαντζάκη, μὲ τοὺς 33.333 δεκαεφτασύλλαβους στίχους, δὲ θὰ φανῇ φέρ' εἰπεῖν, ὅπως τὴν εἶπα ἐγώ, ἕνας ἀσήκωτος τόμος.

Καὶ εἶναι κρίμα ποὺ δὲν ἔζησε ὁ Καζαντζάκης λίγο ἀκόμη γιὰ νὰ δῇ νὰ τὸν ἐπαληθεύῃ τὸ φαινόμενο Πάστερνάκ. Νά μιὰ ψυχὴ ἰσόπαλη μὲ τὴ δική του! Ἕνας ποιητής, ποὺ στὰ 67 του χρόνια, ἔσπασε τὰ στενὰ πλαίσια τοῦ ποιητικοῦ λόγου, τοῦ δικοῦ του ποιητικοῦ λόγου, καὶ πλησίασε νὰ γίνη ἕνας σύγχρονος Ντοστογιέφσκι, γράφοντας ἕνα μυθιστόρημα ἀπὸ 600 τόσες σελίδες, γεμάτο ἐπικὸ φύσημα, ὅπου κόσμοι χαλιοῦνται καὶ κόσμοι γίνονται καὶ ὅπου ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τιμιότερο ἀγαθὸ τῆς πλάσης, ἀγωνίζεται γιὰ νὰ σώση τὸν ἑαυτό της. Ποῦ ἄλλοῦ παρὰ στὸ «Δρα Ζιβάγκο» μποροῦσε νὰ βάλη τὶς ὑπέροχες σελίδες του γιὰ τὴ μητρότητα, γενικά, καὶ γιὰ τὴ Θεοτόκο, γιὰ τὸ τί γλυκύ, ἀγνόν, ἅγιο συμβολίζεται μὲ τὴν ἰδέα τὴν ποιητικότατη τῆς σύλληψης τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ μιὰ νεαρὰ κόρη, παρθένα, καὶ πῶς ἀλλιῶς παρὰ μ' ἕνα μυθιστόρημα, τέτοιας πλοκῆς καὶ τέτοιου μάκρους, μποροῦσε νὰ παρουσιάση μὲ τόση πειστικὴ δραματικότητα τὸ πύρινο μήνυμά του: νὰ μιλήση γιὰ τὸ ἀκατάλυτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, νὰ πῇ πὼς μετὰ τὸν Καίσαρα δὲν ὑπάρχουν πιὰ «λαοὶ» παρὰ πρόσωπα, ἄνθρωποι, πὼς οἱ πρωτεργάτες τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης ἔβρισκαν χαρὰ μόνο στὸ γκρέμισμα ἑνὸς κόσμου καὶ στὸ χτίσιμο ἑνὸς ἄλλου καὶ καρφὶ δὲν τοὺς καιγόταν ἂν ποδοπατοῦσαν τὴν «ἀληθινὴ ζωή», τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων, — «γιατὶ ἦταν ἄνθρωποι χωρὶς πραγματικὲς ἱκανότητες, χωρὶς ταλέντο», — πὼς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ φάνηκεν ὁ χριστιανισμὸς τίποτε ἄλλο δὲν μπόρεσε νὰ μπῇ στὴ θέση του; Καὶ πῶς ἀλλιῶς, παρὰ βάζοντας νὰ μιλᾶ πότε τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο πρόσωπο τοῦ μυθιστορήματός του, ἦταν δυνατὸ νὰ ξεστομίση τὰ μεσσιανικὰ τοῦτα λόγια: «Ἡ Ρώμη πέθανε· πέθανε ἡ δύναμη τοῦ ἀριθμοῦ, ἡ ὑποχρέωση, ποὺ ἐπιβάλλεται μὲ τὰ ὅπλα, νὰ ζῇ καθένας ὅπως ὅλος ὁ λαός. Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ λαοὶ ἀνήκουν πιὰ στὸ παρελθόν. Ἡ προσωπικότητα, τὸ δίδαγμα τῆς ἐλευθερίας τοὺς ἀντικατέστησαν. Ἡ ἀτομικὴ ἀνθρώπινη ζωὴ ἔγινε ἡ Ἱστορία τοῦ Θεοῦ, γέμισε μὲ τὸ περιεχόμενό της τὴν ἔκταση τοῦ σύμπαντος». Σήμερα μέσα στὴν ἀπέραντη Ρωσία, τὴν αἰώνια, τόσο ἀνθρώπινη, αἰσθάνομαι τὸν νοῦ τοῦ Παστερνὰκ σὰν «τὸ μέγα πολυκάντηλο», ποὺ λέει ὁ Σολωμὸς στὸ Carmen Seculare, ἕνα πολυκάντηλο ἀναμμένο μέρα νύχτα «μές' στὸ ναὸ τῆς φύσης», τὸ μόνο, ποὺ ὅμως τὸ φῶς του δὲν μπορεῖ νὰ τὸ δῇ κανένας ἀπὸ τὸ λαό του. Ἀλλὰ ποιός ξέρει; Μπορεῖ μιὰ μέρα ν' ἀποδειχτῇ πὼς ἀπὸ τὸ «Δρα Ζιβάγκο» ἄρχισε νὰ γλυκοχαράζη ἡ ἀναγέννηση τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους. Καὶ τότε ἴσως ἔλθη καὶ ἡ Σύνθεση, ποὺ διαισθανόταν ὁ Καζαντζάκης, ὅταν ἔλεγε στὸ γράμμα του «τώρα πιά, νιώθω, ἀρχίζει ἡ Σύνθεση», καὶ ποὺ δὲ φαίνεται ἀκόμα πουθενὰ στὸν ὁρίζοντα.

Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΑΙΖΗΣ

ΓΥΡΙΖΩ - ΡΑΒΩ

Μὲ δραχμὲς 120 γυρίζω ἐνδυμασίες καμπαρτῖνες καὶ παλτά. Ἐκτελῶ μαντερίσματα ἐντελῶς ἀδιάκριτα ΑΣΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ. Θεμιστοκλέους 15. Τηλέφωνον 620.481

ΤΟΣΟ ΑΠΛΟ!
ΤΟΣΟ ΕΥΧΑΡΙΣΤΟ!

Ὁ νέος ἐπαναστατικὸς ἀφρός, ποὺ καταργεῖ τὸ σαπούνι καὶ τὸ σφουγγάρι: τὸ καταπληκτικὸ BUBBLE BATH «Ἀφρόλουτρον» FAMAR!

Ρίξτε στὴν ἄδεια μπανιέρα σας τὴν ἀνάλογη ποσότητα BUBBLE BATH «Ἀφρόλουτρον» FAMAR καὶ κατόπιν ἀνοίξετε τὸ νερὸ μὲ πίεσι, κανονίζοντας τὴν θερμοκρασία ποὺ θέλετε. Ὕστερα ξαπλώστε μέσα. Ἀμέσως θὰ νοιώσετε ἀσυνήθιστη εὐεξία. Πέντε λεπτὰ ἀρκοῦν. Ὁ μαγικὸς ἀφρὸς ἔχει καθαρίσει σχολαστικὰ τὸ σῶμα σας, χωρὶς τρίψιμο καὶ χωρὶς σφουγγάρι. Καὶ τὸ σπουδαιότερο, ἔχει καλύψει τὸ δέρμα σας μὲ προστατευτικὸ πέπλο ποὺ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ στεγνώσῃ καὶ νὰ ξεραθῇ. Τὸ BUBBLE BATH «Ἀφρόλουτρον» FAMAR